

*В.В. Володько**V. V. Volod'ko*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В ПРЕСІ

Abstract. The paper analyzes the characteristics of the representation of the modern Ukrainian labour migration in printed media. Publications in newspapers “Vysokyi zamok”, “Ekspres”, “L'vivs'ka gazeta” and “Dzerkalo tyzhnya” have become the basis of the present research. Several groups of articles, which present different representations, and peculiarities of these representations are discussed.

Сучасна зовнішня трудова міграція як невід'ємна частина життя (за різними підрахунками, це від 2 до 7 мільйонів українців [1, с. 157]) почала набувати значних масштабів і нової якості від часу проголошення незалежності України. Проте широке обговорення та науковий аналіз цієї проблеми розпочато порівняно недавно, з початку цього століття.

На сьогодні, переважно в обласних центрах, вже починають з'являтися різнопрофільні міграційні організації, що займаються консультацією, адаптацією тощо. Проте ця діяльність значною мірою не є ефективною та доступною для мешканців як сільських районів та малих міст, так і великих центрів. Таку ситуацію можна пояснити по-перше, низьким рівнем поінформованості населення та, по-друге, недостатньою довірою до діяльності цих організацій. Таким чином, пересічний українець переважно конструює та закріплює уявлення про заробітчанство на основі власного досвіду чи досвіду та розповідей сусідів, родичів і знайомих, а також через пресу та/або телебачення¹. Відповідно постає низка питань, що вимагають вирішення: які саме образи трудової міграції пропонуються пресою, в якому соціальному контексті описуються мігранти, які настанови можуть сформуватися та закріпитися в читача під впливом прочитаного тощо. Відповідь на ці питання може дати соціологічний аналіз періодичних видань з використанням якісних технологій.

Дискурс-аналіз репрезентацій українських заробітчан в пресі ще не став достатньо розробленою дослідницькою процедурою. Вивченням особливостей репрезентацій образів українських заробітчан у популярній культурі займається американська дослідниця українського походження Н. Шостак (N. Shostak). Вона аналізує це явище на основі книжок, театральних вистав, публікацій у пресі тощо [3]. Отже, основою її аналізу виступають різні культурні феномени. Ми ж конкретизуємо своє дослідження, розглядаючи лише публікації в пресі.

¹ На думку В. Титова, преса не стільки безпосередньо формує, скільки допомагає оформленню вже відносного складеного в повсякденній свідомості образу, роблячи його більш чітким [2, с. 43].

Наші колеги з Польщі М. Мрозовські (M. Mrozowski), А. Гжимала-Казловска (A. Grzymala-Kazlowska) та з Росії В. Титов зосереджуються переважно на конструюванні образів іммігрантів в польській та, відповідно, російській пресі [4; 5]. Проте Польща та Росія виступають не тільки суспільствами-реципієнтами, а й донорами, і питання репрезентації емігрантів з цих країн в пресі теж є актуальною, але не достатньо розробленою проблематикою.

Метою нашого дослідження є вивчення репрезентацій української трудової міграції в газетах за допомогою дискурс-аналізу. Вибір саме газетних публікацій обумовлений тим, що преса була і залишається принципово важливим джерелом інформації в нашому суспільстві², а також одним із механізмів формування та/або закріплення уявлень про трудову міграцію.

Виходячи з цього, основними завданнями є, по-перше, з'ясування можливостей дискурс-аналізу в соціологічному вивченні репрезентацій трудової міграції в періодичних виданнях; по-друге, здійснення реконструкції сукупності основних тем і сюжетів із газетних повідомлень щодо українських заробітчан; по-третє, вироблення на цій основі власного бачення основних проблем, дотичних до обраної теми, та їх аналіз з позицій соціології.

Для дослідження репрезентації української трудової міграції в пресі обрано газети “Експрес”, “Високий замок”, “Львівська газета” та “Дзеркало тижня”. Вибір був обумовлений такими причинами. Західний регіон України є найбільшим регіоном-донором трудових мігрантів. За станом на 2005 р. 12% сімей країни зазначало, що хто-небудь із їх членів має досвід тимчасової роботи за кордоном. У західних регіонах України такий досвід більш поширений, ніж в інших регіонах країни (тут таких сімей зафіксовано 21%, тоді як у південних регіонах – близько 13%, у центральних – до 10%, у східних – лише 8%) [7, с. 129]. Тому ми акцентували свій вибір на найбільш популярних в цьому регіоні газетах – “Експрес” та “Високий замок”. Тижневий тираж “Експресу” у вересні 2006 р. становив 1 119 454 примірників, а “Високого Замку” – 464 500 примірників³.

На користь зробленого вибору опосередковано свідчать і результати вже згаданого соціологічного моніторингу за 2006 р. Так, 28,6% населення України читає обласні газети, а 29,2% – міські. Тижневик “Дзеркало тижня” як загальноукраїнська газета, яку в 2005 р. читало 1,5% всього населення [6, с. 76], є цікавим з огляду на те, що це одне з небагатьох доступних населенню аналітичних видань. З огляду на поділ газет на загальноукраїнські, обласні, міські та районні в цій статті представлено, відповідно, дві обласні газети, одна міська та одна загальноукраїнська. Районні газети були відсіяні через невеликий тираж та, відповідно, здебільшого локальне поширення.

² За даними загальноукраїнського соціологічного моніторингу, у 2006 р. наші громадяни основну частину вільного часу витрачали на перегляд телепередач (87,4%), читання газет (66,6%) і прослуховування радіопередач (50,4%) [5, с. 59]. У 2005 р. поменшала кількість людей, що взагалі не читають газет. Як свідчать результати опитування, більш як половина населення в середньому витрачає на щоденне читання газет близько години [6, с. 134].

³ Тираж загальноукраїнської газети “Дзеркало тижня” становив 51 491 прим., а міської “Львівська газета” – 281 900 прим.

Контент-аналіз зазначених видань охопив 4 місяці 2006 р. (з вересня по грудень). Спочатку планувалось аналізувати лише один (осінній) квартал, але ми припустили, що кількість публікацій може зрости⁴, оскільки в грудні багато заробітчан повертається додому у зв'язку з різдвяно-новорічними святами, тому було додано ще один зимовий місяць.

Перед тим як перейти до аналізу основних груп публікацій, варто зробити декілька прелімінарних зауважень стосовно репрезентації трудової міграції в пресі. Вони стосуються термінології, що вживається журналістами, та аналізу використання статистичних даних.

Термінологія. Пишучи про українську трудову міграцію, журналісти доволі рідко вживають такі терміни, як “іммігрант”, “емігрант”, “мігрант” чи “трудоий мігрант”. Натомість ними найчастіше використовуються поняття “заробітчани” або просто “українці” (інколи “наші люди”). “Заробітчанство” є українським означенням руху за кордон з метою заробити гроші, на “заробітки”, а “заробітчанин/заробітчанинка” є відповідником слова “гостьовий робітник” (guestworker, gastarbeiter). Цікавим є використання виразу “українські нелегали”, що вказує не лише на міграційний досвід наших громадян, але й конкретизує такий аспект міграції, як легітимність перетину кордону та перебування в іншій державі. Зустрічається навіть таке далеко не традиційне означення заробітчан, як “сучасні оstarбайтери” (“Високий замок”, №97, 15.10.06)⁵. Громадяни приймаючого суспільства виступають як “поляки”, “чехи”, “португальці” тощо.

Для характеристики трудових мігрантів та їх досвіду здебільшого використовуються емоційно-песимістичні звороти. Наприклад, “знедолені люди” (“Експрес”, №52, 28.12.06–4.01.07), “тяжкий хліб заробітчан” (“Високий замок”, №66, 12.09.06), “загнані в глухий кут безробіття...” (“Високий замок”, №97, 25.10.06).

Заголовки та рубрики. Аналіз заголовків та рубрик газетних публікацій вказує на те, що поряд з описовими та емоційно-нейтральними назвами (наприклад, “Українці в Лондоні” у “Дзеркалі тижня”, №3, 2.09.06 та “У Європу на заробітки” в Експресі, №39, 26.10–2.11.06, значна частина назв є емоційною, при цьому тон емоційності коливається від жартівливого та оптимістичного до відверто песимістичного. Наприклад, “Марихуана – найкраща робота для Івана!” (“Дзеркало тижня”, №3, 2.09.06), “Із двірника у мільйонери” (“Львівська газета. Вісник міста”, №4, 26.10.06) та “Тяжкий хліб заробітчан” (назва рубрики у “Високому замку”, №66, 12.09.06), “Українців виженуть з Іспанії?” (Високий замок, №66, 12.09.06).

Статистика. Для характеристики вживання статистичних даних у газетах наведемо такі цитати із опрацьованих нами публікацій: “За неофіційними даними, з Львівської області в Італію виїхало 287 тисяч жінок” (“Високий замок”, №72,

⁴ Наше припущення підтвердилось лише частково. За грудень у зазначених газетах з'явилося 19 публікацій, пов'язаних з цією проблематикою, в порівнянні з 16 – у вересні та 13 – у листопаді, проте у жовтні з'явилося 20 публікацій. Нам видається, що така “сезонна” тенденція справді існує. Більш точну картину щодо кількості публікацій могло б дати дослідження протягом року.

⁵ Тут і далі в круглих дужках буде робитись посилання на назву і число газети без зазначення автора публікації.

20.09.06) та “За неофіційними даними, за межами держави працює близько 9 мільйонів українців...” (з інтерв'ю з п. І. Шваб, менеджером Міжнародного правозахисного центру “Ла Страда – Україна”) (“Експрес”, №39, 28–29.11.06).

Використання різноманітних статистичних даних є одним з найбільш поширених прийомів формування соціальних уявлень читацької аудиторії стосовно мігрантів. В умовах відсутності даних офіційної статистики журналісти можуть заповнювати брак інформації не завжди достовірними або запозиченими без зазначення джерела статистичними показниками [2, с. 44]. Найчастіше це “неофіційні підрахунки” мігрантів, що проживають та працюють в тій чи іншій країні, про що свідчать дві перші цитати із вищенаведеного переліку. Незважаючи на те що українські журналісти допускають використання такого гатунку статистичних матеріалів, вони не зловживають ними (принаймні в нашій вибірці). Другий спосіб – це використання статистичних даних, отриманих від спеціалістів у цій сфері.

Отже, журналісти ще порівняно мало вдаються до вживання наукової термінології та перевірених статистичних даних. У першому випадку це призводить до автоматичного слідування масовим побутовим і газетним штампам, у другому – до оприлюднення сумнівного гатунку інформації без посилання на джерела. Відтак багато газетних статей хибує на поверхневий опис ситуації; їх використання як матеріалів для наукового дослідження вимагає обережності та верифікації.

Перейдемо тепер власне до поглибленого розгляду газетних повідомлень стосовно обраної теми. При проведенні якісного аналізу змісту преси відібрано такі публікації: а) ті, назва та зміст яких відповідали предмету нашого дослідження; б) ті, що містили в собі категорії, релевантні проблемі, – “емігрант”, “човник”, “нелегали” тощо, хоча сама публікація могла бути присвячена зовсім іншій проблемі; в) публікації, що стосувалися особливостей міграційної політики країн.

Такий підбір матеріалів дозволив виділити дві основні групи публікацій: “українська еміграція: історія та сучасність” та “трудова міграція” з певними підгрупами.

1. “Українська еміграція: історія та сучасність”. Ця група включає в себе такі сюжети: виїзд українців на постійне місце проживання за кордон, повернення репатріантів, а також публікації, що розглядають українську еміграцію в історичному контексті.

Наведемо деякі цитати з однієї із статей: “Нині ...за межами Батьківщини проживають від 10 до 18 мільйонів етнічних українців. Про те, як історично відбувався процес еміграції, та про особливості різних її періодів...”, “А що можна сказати про сучасних емігрантів? Чим відрізняємося від попередників?”. Для сучасної еміграції, на думку авторів, характерне домінування індивідуалістських заробітчанських настроїв, і саме це не сприяє їх адаптації до іншого середовища. Самі мігранти розглядаються як такі, що зазнали культурного та соціального шоку у зв'язку із розпадом Радянського Союзу (“Експрес”, №10, 21 – 28.09.06).

Ця публікація є цікавою тим, що, на нашу думку, вона є спробою побудувати місток між “старою” та “ною” еміграцією, показати тяглість, неперервність історії через репрезентацію сучасної міграції як свого роду “продовження” міграційних рухів

українців кінця XIX – початку XX ст. переважно в США та Канаду, а також в Південну Америку та деякі країни Західної Європи.

Незважаючи на те, що кількість публікацій цієї групи нечисленна, її виділення показує, що поряд з домінуючим заробітчанством функціонують й інші міграційні рухи, зокрема виїзд на постійне місце проживання та репатріація, хоч і менш помітні у порівнянні з початком та серединою 90-х рр. XX ст.

2. “Трудова міграція”. У цьому випадку йдеться про публікації, що стосуються заробітчанства (економічної міграції, метою якої є заробити гроші за кордоном переважно для покращення матеріального становища сім’ї) та різних його аспектів.

2.1. Міграційні стратегії та повсякденне життя мігранта за кордоном

Трудова міграція виступає однією з економічних стратегій населення посткомуністичних країн і, незважаючи на всі ризики, пов’язані з виїздом на роботу за кордон, залишається доволі поширеною, особливо в Західному регіоні України.

Люди їдуть на роботу за кордон переважно для того, аби заробити гроші на житло, матеріально підтримати сім’ю. Виштовхуючими факторами виступають, насамперед, безробіття та повільні темпи й низька ефективність економічних реформ. Проте причини можуть бути й іншими: так, для одного з кореспондентів відомої львівської газети вони звучать таким чином: “Дві подруги у пошуках кращої долі, грошей, кохання емігрують до Лондона” (“Високий замок”, №04, 4–5.11.06). Незважаючи на те, що це – цитата з рецензії на книгу (точніше, це сюжет книжки, про яку йдеться в цій публікації), така “міграція духу” є реальністю для наших громадян. Інша справа, що про це не прийнято говорити. Поїздка на заробітки з метою накопичення грошей громадською думкою сприймається як нормальна ситуація. Але часто громадський осуд викликають мотиви, пов’язані з прагненням відшукати та зреалізувати себе через пошук кращої долі, грошей і кохання.

Стратегії українців для досягнення “землі обітваної” надзвичайно різноманітні. У пресі найчастіше фігурують такі способи: нелегальний перетин кордону за певну плату, використання підроблених документів, виїзд за туристичною візою, оформлення повноцінних віз, програми “навчання – робота” (у цій програмі беруть участь, як правило, студенти, а поєднання в ній роботи і навчання дає підстави журналістам говорити про неї, як про “заробітчанство по-студентськи”) (“Дзеркало тижня”, №7, 30.09.06).

Спектр країн, в яких працевлаштовуються наші громадяни, доволі широкий: це Росія, Польща, Чехія, Німеччина, Австрія, Голландія, Швеція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Португалія, Ізраїль. Найбільше публікацій про ті чи інші аспекти життєдіяльності українських мігрантів стосуються Польщі, що зрозуміло з огляду на специфіку Львівщини.

Українці, за свідченням преси, в більшості випадків виконують важкі фізичні роботи, як-от сільськогосподарські – збір полуниць, праця на помідорних плантаціях, сапання капусти, вирощування марихуани (Голландія), збір чорниці (Швеція), робота в теплицях; а також лісорубство, праця на будовах, робота водієм, офіціанткою.

Більшість з вищеперелічених робіт, звичайно, не тільки не сприяє підвищенню кваліфікації робітників, а, навпаки, призводить до втрати значної кількості профе-

сійних навичок. Сьогодні у світі дедалі частіше починають говорити не так про “відплив мізків”, як про “марнування мізків”, і лев’яча частка українців на закордонних ринках праці є яскравим тому підтвердженням. Наші вчителі, лікарі, інженери тощо сапають капусту і збирають полуниці, хоча могли б працювати за фахом.

Характеристика умов побуту і праці в газетах, як правило, відсутня. Вона з’являється там, де потрібно підсилити враження про досвід перебування за кордоном (позитивний чи негативний). “Мені вдалося потрапити на брудний ринок праці в іншому селищі (в Південній Італії)... Робітники сплять на засмальцьованих матрацах, кинутих на землю. І за це потрібно платити 50 євро на місяць” (“Львівська газета”, №, 21.09.06).

Для аналізу образу роботодавця та його відносин з трудовими мігрантами наведемо такі цитати: “...Коли мене і мого товариша (українських заробітчани) звільнили... він (бригадир Луїш, Португалія) повідомив нас на три дні раніше (всупереч волі патрона), сказав, що зараховує їх як робочі і не наполягав, щоб ми в ці дні виходили на роботу, даючи можливість підшукати щось інше...” (“Дзеркало тижня”, №9, 14.10.06); “...населений пункт Амендола (Італія). Це село-привид, у якому 100% населення становлять раби-іммігранти, за винятком італійки Джузепіни. Разом зі своїм приятелем Азізом вони володарюють над цими людьми” (“Львівська газета”, № 3, 21.09.06).

Варто зауважити, що характеристики образу роботодавця та опис його відносини з мігрантами зустрічаються рідко. Проте ті описи, які є в газетах, свідчать про те, що роботодавець здебільшого виступає в образі “чужого”, який може бути доброзичливим “чужим” (перша цитата) або агресивним “чужим” (друга цитата).

Специфічними є описи відносин між самими українськими заробітчанами. У більшості випадків вони репрезентуються в пресі як жертви “чужих” людей та ворожого середовища чи “своїх” шахраїв, але майже не згадується про те, що багато проблем можна було б вирішити або, принаймні, вони були б легшими, якщо б українці володіли “зрілою” соціальною мережею. Проблема не так в “індивідуалістичних” тенденціях трудової міграції, коли заробітчанин їде працювати в країну, де працює його/її сестра, племінник, друг і часто вони є єдиними знайомим людьми в державі-реципієнті на момент приїзду в країну та наступних двох-трьох місяців, а також у системі практик продажу робіт. Проблемаю часто стають здебільшого негативні особистісні риси, що їх українці приписують один одному: “Додайте сюди, чого гріха таїти, і властиві нашим людям заздрість та пихатість. Неодноразово доводилось чути від людей, котрі вже непогано тут (у Голландії) улаштувались: “Я б допоміг йому з роботою. Але свого часу сидів без діла три місяці, нехай і він тепер “покантується”” (“Дзеркало тижня”, №3, 2.09.06).

2.2. Економічні та соціальні наслідки заробітчанства

Економічні наслідки заробітчанства в пресі зображуються переважно позитивно. “За нашими підрахунками в Україну щорічно надходить близько трьох мільярдів доларів від заробітчани...(Ця сума) становить приблизно 10% бюджету

України. Що й казати, допомога економіці досить відчутна” (Інтерв’ю з п. О. Жолудем, фахівцем Міжнародного центру перспективних досліджень) (“Експрес”, № 02, 1–3.09.06).

Стиль викладу та спосіб подання інформації в публікаціях, що стосуються економічних наслідків трудової міграції, є приблизно однаковим у всіх випадках. Журналісти підраховують кількість заробітчаських грошей, що надходять в Україну, і визначають, наскільки значними є ці впливання для державного бюджету. Статті, що стосуються економічних наслідків, як правило, не концентруються на окремому індивіді: до уваги беруться лише загальні фінансові потоки, що потрапляють від заробітчан в економіку України.

Зовсім інший тон та спосіб подання інформації знаходимо у статтях, що стосуються соціальних наслідків трудової міграції. Наприклад: “вони (діти) стають неконтрольованими, призвичаюються до алкоголю, сигарет та наркотиків” (“Експрес”, №39, 28–29.11.06). Негативні зміни в поведінці дітей фіксуються також педагогами і ретранслюються в газетах: “...Вони перестають цікавитись навчанням, прогулюють уроки без поважних причин, стають агресивними. Тепер подавай їм престижні школи та ВНЗ, а рівень знань не має значення” (“Експрес”, №39, 28–29.11.06). Діти заробітчан “зазвичай залишаються у когось із родичів, наприклад, у дідуся, бабусі, брата...сусідів...Нерідко працю підлітків старенькі “опікуни” використовують у сільському господарстві, при цьому ніхто не переймається, чи не шкодить це здоров’ю дитини” (“Експрес”, №39, 28–29.11.06). “...Дівчатка, залишені на тата, переживають особливий стрес. Вони не можуть поділитися з батьком своїми підлітковими проблемами” (“Високий замок”, №72, 20.09.06).

Наведені цитати свідчать про те, що внаслідок заробітчанства, на думку журналістів, найбільше страждають діти. Їх ціннісні орієнтації та поведінкові моделі змінюються, як правило, в гірший бік. Часто ці діти залишаються без належних опікунів, що збільшує ризик потрапити під негативні впливи соціального середовища.

Варто звернути увагу на такі заголовки та цитати з тексту, що зустрічаються найчастіше: “А мама в Італії” (“Високий замок”, №72, 20.09.06), “А мама на заробітках” (“Експрес”, №39, 28–29.11.06), “Таких Андріїв, мами яких на заробітках, в Україні тисячі” (“Високий замок”, №72, 20.09.06).

Часте згадування мігранток-матерів пов’язане, по-перше, із дедалі більшою “фемінізацією” міграції. За даними соціологічних моніторингів, серед тих, хто виїжджає на заробітки за межі України, жінки становлять 50,5% [8, с. 364]. Варто зауважити, що статева структура контингенту трудових мігрантів залежить від країни виїзду. Наприклад, з України до Італії в кінці 1990-х рр. виїжджали на заробітки переважно жінки, а на заробітки в Росію їздили головним чином чоловіки. Проте в торгівлі промисловим товарами, продуктами тощо домінують жінки, котрі їздять у Москву, інші російські міста на день-два і повертаються назад [9, с. 279–280].

По-друге, ця ситуація спричиняє зміни у сфері сімейних відносин, зокрема гендерних та ролевих, що теж відображено у вищезгаданих публікаціях. Матеріали з цієї проблематики пишуться в традиційному гендерному дискурсі. Вони лише фіксують зміни в певних стереотипах, але не сприяють їх подоланню. Як правило,

це певна форма застереження чи навіть осуду жінок: мовляв, от що робиться з дітьми, поки мама на заробітках. Якщо мати поїхала, то в повних сім'ях дома залишається батько, що мав би в першу чергу нести відповідальність за дітей. Проте в більшості випадків він не перебирає виховну та інші функції, які виконувала жінка стосовно дітей. Як бачимо, якщо мати є реально відсутньою, то батько – здебільшого “умовно відсутнім”. “Феномен відсутнього батька” – повне уникнення чоловіком участі в сімейному житті – з'явився внаслідок гендерної політики в Радянському Союзі. Декларування рівності статей і відтак активного залучення жінок у суспільне виробництво позбавило чоловіків права виконувати роль єдиного сімейного годувальника, що спричинило, зокрема, кризу маскулінності (тобто суперечливість розумінь маскуліних ролей, що ускладнює процес гендерної ідентифікації) [10, с. 425]. Заробітчанство “з жіночим обличчям” за роки незалежності ще більш посилило кризу маскулінності та загострило проблему “відсутнього” батька. Він уже не є єдиним годувальником сім'ї і не забезпечує також виховну та емоційно-експресивну функції стосовно дітей, тому що це вважається “жіночою справою”. Відповідно, дітьми опікуються бабусі, сестри, сусідки тощо.

Крім цього, уся домашня робота часто перекладається на плечі дітей, особливо дівчат, знову ж таки тому, що це вважається прерогативою жінки: “Крім того (дівчатка) виконують усю хатню роботу” (“Високий замок”, №72, 20.09.06).

Отже, одним із наслідків реальної відсутності матері та “умовно відсутнього батька” є дедалі більше руйнування сімейних відносин, а також, відповідно, стереотипів, згідно з якими жінка виконує виховну, “домашню” функцію. Для суспільства загалом це теж болючий процес, оскільки його реальними наслідками часто є позбавлені батьківського піклування діти, схильні до асоціальної поведінки. Проте відображення цих нових реалій у пресі здійснюється в руслі традиційних гендерних відносин, з описом чіткого розподілу ролей та функцій між членами родини, що, звісно, сприяє зміцненню стереотипів про “домашню” функцію жінки.

Явище заробітчанства відображене і в сучасній українській культурі. Стаття про випуск “Експресу” із додатком “Іспанські новини” закінчується такими словами: “Це газета для Вас і про Вас. Нам не байдужі Ваші труднощі й проблеми...” (“Експрес”, №34, 16–23.11.06). Є і “музика для заробітчан” (“Експрес”, №32, 10–12.11.06), репрезентована збіркою “Чужина” і література. “Стильно – про життя мігрантів” – це назва статті, в якій йдеться про книгу “36 пісень про життя” музичного продюсера Бі-Бі-Сі К. Хінкулової (“Високий замок”, №04, 4–5.11.06). Поява літературних, музичних тощо жанрів “про заробітчан” і “для заробітчан” є ознакою того, що цей феномен знайшов своє відображення і в культурному житті нашого суспільства. Таким чином, описи заробітчанства поступово переходять від передусім економічних аспектів до показу його соціального та культурного вимірів.

Релігійні організації відіграють значну роль у житті трудових мігрантів та їх рідних (наприклад, в Італії). Проте в пресі за чотири місяці не було публікацій, які б стосувалися цієї проблематики, за винятком “Молитви про мігранта”, в якій йдеться про те, що УГКЦ визнала першу неділю по Різдві Днем мігранта (“Експрес”, №52, 28.12.06–4.01.07).

2.3. Кримінал та міграція

Публікації цієї підгрупи рідко покликаються на мігрантів у загальних рисах. Суб'єктів описів та контекст, як правило, намагаються ідентифікувати якомога точніше. Трудові мігранти розглядаються і як жертви (більшість публікацій), і як учасники кримінальних дій [5, с. 249]. У пресі фіксуються випадки вбивств трудових мігрантів, зникнень без вісті, пограбувань, шахрайства тощо. Загрозі часто піддаються і діти трудових мігрантів.

Мігранти часто гинуть, повертаючись додому. “...Найчастіше заробітчан вбивають, коли вони із заробленими грошима та речами повертаються на батьківщину. Їхні трупи знаходять на автострадах неподалік кордонів. Середній вік загиблих за кордоном буковинців (в статті йдеться про загиблих заробітчан з Чернівецької області. – В. В.) – 25–35 років, серед них – 8 жінок. За офіційними даними, у 2006 р. за кордоном загинуло 29 буковинців” (“Високий замок”, №05, 6.11.06). Знайти вбивць, як правило, дуже складно, і більшість таких злочинів так і залишається нерозкритими.

Багато заробітчан зникає за кордоном без вісті. Частина з них потрапляє до “рук” торгівців “живим товаром”, причому загроза потрапити в рабство є високою як для жінок, так і для чоловіків. “Якщо раніше торгували жінками, яких використовували як секс-рабінь та сурогатних матерів, то нині вдвічі частіше потрапляють до рабства чоловіки. Їхня доля за кордоном – це рабська праця у важких умовах та участь у військових конфліктах” (“Експрес”, №15, 3–4.10.06).

Оскільки багато з трудових мігрантів їде, використовуючи, наприклад, туристичні візи, то знайти згодом їх сліди майже неможливо. Частина з них потрапляють до рук торгівців “живим товаром”, часто лише тому, що працюють нелегально.

Грабіж на дорогах (наприклад, напади на транспорт, що перевозить гроші та пакунки з-за кордону), причому як в Україні, так і за кордоном, та рекетирство є найбільш поширеними злочинами стосовно заробітчан.

Дуже поширеним є шахрайство на всіх етапах трудової міграції, починаючи від процесу виїзду за кордон, пошуку роботи і закінчуючи поверненням до України. Це і “фірми”, що за 1200 євро доставлять в будь-яку країну Європи, і окремі посередники, що займаються нелегальним перевезеннями, і “працевлаштовувачі”.

Мігранти в приймаючій країні набагато частіше стають жертвами, ніж її громадяни, оскільки є більш уразливими в правовому та соціальному відношенні, а наявність грошей та речей робить їх більш привабливими для злочинців, наприклад, під час повернення додому [5, с. 250].

Небезпеці часто піддаються і діти заробітчан. Інколи українські мігрантки хочуть забрати до себе дітей будь-якими способами, в тому числі не відкидають і нелегальний, і тим самим наражають їх на значну небезпеку. “Прикордонники зазначають, що це далеко не перша спроба (в цій статті йдеться про спробу перетину кордону двома дівчатами, що мали фальшиві документи і їхали до матерів, які працювали в Іспанії та Італії – В. В.) українських заробітчанок нелегально забрати до себе своїх дітей. Фіксувалися й випадки, коли такі діти після перетину кордону потрапляли не до своїх матусь, а в закордонні борделі. Адже коли дитина за

підробленими документами перетинає держкордон, її подальшу долю простежити майже неможливо” (“Високий замок”, №77, 27.09.06).

Значно менше публікацій зафіксовано про українців, що беруть участь у тих чи інших протизаконних діях. Вони займаються перевезенням нелегалів, торгівлею людьми, грабунками тощо. Час від часу з’являються дописи про те, що з якоїсь країни депортовані українські нелегали. За своєю суттю ці дії є протиправними стосовно законодавства як приймаючої, так і власної країни. Проте кількість українців, що використовують не зовсім чесні стратегії проникнення в певну країну та нелегально працевлаштовуються, є настільки великою, що на протиправному аспекті цього явища в пресі сильно й не акцентується. Це саме стосується й дрібної контрабанди або “човникарства”, що давно стало стратегією економічного виживання, особливо для жителів прикордонних районів.

2.4. Міграційна політика держав

Ця підгрупа публікацій виконує перш за все інформаційну функцію і включає у себе дописи, що стосуються змін у міграційній та, зокрема, візовій політиці окремих держав щодо українських громадян. Тут можна виділити такі складові: візову політику та особливості міграційного законодавства країн.

2.4.1. Візова політика. Для аналізу цієї підгрупи наведемо найбільш характерні теми та цитати в газетах. Преса повідомляла, що з листопада 2006 р. прийом заявок на отримання віз до Великої Британії здійснюється виключно в режимі on-line (“Львівська газета. Вісник міста”. №1, 9.10.06). У газетах часто порушується питання про розширення Шенгенської зони та наслідки цього розширення для українців. Переваги розширення цієї зони для наших громадян характеризуються таким чином: “Тепер буде єдина віза – скажімо, ви можете отримати чеську візу і з нею поїхати до Німеччини... Це дасть можливість активніше і вільніше подорожувати країнами Євросоюзу” (“Експрес”, №44, 8–9.12.06). Проте, як згодом виявилось, “спрощення Євросоюзом візового режиму з Україною може затягнутись ... до 2013 року... а самі візи видаватимуть окремих категоріям людей” (“Експрес” №44, 8–9.12.06).

Інформація про зміни у візовій політиці окремих держав щодо українських громадян репрезентована публікацією про прийняття заявок на отримання віз до Великої Британії в режимі on-line. Розширення Шенгенського простору може справити неабиякий вплив на напрямки міграційних потоків з України. Незважаючи на певні успіхи, досягнуті на перемовинах з країнами ЄС стосовно спрощення візової процедури для наших співвітчизників, пересічним українцям доводиться проходити “довгу дорогу у візових дюнах”, де складний та малозрозумілий процес отримання візи часто поєднується із зневажливим ставленням до наших громадян (“Дзеркало тижня”, №3, 11–17.11.06).

2.4.2. Особливості міграційної політики різних країн. Публікації цієї групи подають інформацію про особливості чи зміни в міграційній політиці різних держав, що можуть стосуватися українських трудових мігрантів. Наприклад: “Польща легалізує українських заробітчанин” (“Високий замок”, №68, 14–20.09.06), “у Росії

вводять обмеження на кількість трудових мігрантів із країн СНД” (“Експрес” №29, 3–5.11.06).

Таким чином, трудова міграція сучасних українців не сприймається журналістами позитивно (за винятком високої оцінки значних фінансових вливань у бюджет країни). Заробітчанство розглядається як загроза для суб’єкта, причому потрійна: по-перше, на етапі підготовки до виїзду, а саме вироблення документів, дозволів, контактів з різними фірмами, часто сумнівними тощо. По-друге, як комплекс ризиків, пов’язаних із перебуванням за кордоном (шахрайство, важка праця, обман, грабунок тощо). По-третє, після повернення додому заробітчани стикаються із занедбаними дітьми, розпадом сім’ї, відсутністю можливості знайти нормальну роботу тощо.

Заробітчанство дедалі більше виходить за рамки лише економічних характеристик і починає фігурувати в пресі також у соціальних і культурних дискурсах, займаючи свою окрему нішу.

Трудові мігранти описуються переважно в контексті їх економічних практик у країні перебування: це виконувана робота, статистика (зарплатня, приблизна кількість трудових мігрантів у тій країні). Інколи фігурує опис самої країни, її природи, людей, традицій. Переважно це стосується віддалених, до певної міри “екзотичних” для нас держав (Голландії, Швеції).

Заробітчани, в першу чергу, сприймаються як “жертви” складних економічних обставин: безробіття, не виплати зарплатні тощо. Винуватцем такої ситуації в більшості випадків є держава. Для характеристики трудових мігрантів та їх досвіду використовуються переважно емоційно-песимістичні звороти. Часто публікуються матеріали, в яких мігранти описуються як жертви шахраїв та рекету, інколи також торгівців “живим товаром”.

Заробітчанин – це “відсутня” фігура в першу чергу для сім’ї, а також у соціальному просторі, перш за все локальному, а її/його “присутність” відчувається через матеріальні надходження в сім’ю та опосередковано – в державну економіку. “Відсутність” заробітчанин в контексті соціальних наслідків розглядається переважно негативно. Така “відсутність” здебільшого індивідуалізується (через репрезентацію на прикладах конкретних досвідів) та засуджується.

Таким чином, аналіз репрезентацій української трудової міграції в пресі є важливим аспектом у дослідженні проблематики українського заробітчанства, оскільки показує, які саме образи пропонуються читачській аудиторії. Їх закріплення сприяє формуванню певного типу масових суспільних стереотипів та соціальних настанов стосовно цього явища і може бути, за певних обставин, фактором, що провокує той чи інший тип поведінки. Саме тому подальший аналіз мас-медійних матеріалів як потужних творців соціальної реальності є доцільним та перспективним завданням для соціологів.

1. *Прибыткова І.* Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №. – С. 156–167.
2. *Тимов В.* О формировании прессой образа этнического иммигранта (взгляд социолога) // СОЦИС. – 2003. – №1. – С. 41–50.
3. *Shostak N.* In Search of Cinderellas, in Naples and Beyond: Popular Culture Responses to Labor Migration from Ukraine // www.yorku.ca/soi/vol.6.2/HTML/Shostak.html.
4. *Тимов В.* Межкультурная коммуникация как фактор адаптации иммигрантов к городской среде // Общественные науки и современность. – 2003. – №. – С. 128–139; *Grzymala-Kazlowaska A.* Cztery Dyskursy o Imigrantach w Polsce // Przegląd Polonijny. Kwartalnik. – 2005. – z. 3(117). – С.117–138;
5. *Mrozowski M.* The Portrayal of Immigrants in the Polish Press // From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland. / Edited by F. E. Hamilton and K. Iglicka. School of Slavonic and East European Studies. – 2000. – С. 240–260.
6. *Паніна Н.* Українське суспільство 1992–2005: Соціол. моніторинг. – К.: ТОВ “Вид-во Софія”, 2005. – 160 с.
7. *Паніна Н.* Українське суспільство 1992–2006: Соціол. моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006 – 94 с.
8. *Прибыткова И.* Трудовые мигранты в украинском обществе // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків, 2002. – С. 363–370.
9. *Шульга Н.* Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – 700 с.
10. *Буреичак Т.* “Козак” як гендерно-національний маркер української конс’юмеристської культури // Методологія, теорія та практика соціологічного дослідження сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Т. 2 – Харків: Видав. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – С. 2241–247.